

УДК 336 (631.1)

О. А. Дікарев,
аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Проведено комплексне дослідження сучасного стану агропродовольчої сфери України. Визначено основні проблеми галузі та шляхи їх вирішення. Сформульовано пріоритетні напрями розвитку агропродовольчої сфери країни на найближчу перспективу.

A comprehensive study of modern agro-food sector of Ukraine. The main industry problems and solutions. Formulated priorities in the development of agro-food sector of the country in the near future.

Ключові слова: агропродовольча сфера, аналіз, розвиток, сучасний стан.
Key words: agro-food sector, analysis, development, current status.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна агропродовольча сфера є важливим сектором економіки України. У ній зосереджена майже третина основних виробничих фондів, працює четверта частина населення, зайнятого у народному господарстві, виробляється понад 20% валового суспільного продукту та третина національного доходу, формується 70% роздрібного товарообігу. Виробничий потенціал агропродовольчої сфери на початок 2011р. налічує 41,6 млн га сільськогосподарських угідь, з них 32,5 млн га ріллі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Різноманітні аспекти розвитку агропродовольчої сфери України висвітлювались в наукових працях Власова В., Дація О., Дейнеко А., Зіновчука В., Іртищеві І., Кваші С., Лисецького А., Мармуль А., Осташко Т., Саблука П., Топіхи В., Топіхи І., Шубравської О. та інших учених. Важливим при цьому є комплексність дослідження різноманітних проблем функціонування та розвитку агропродовольчої сфери.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження основних проблем на сучасному етапі розвитку агропродовольчої сфери та обґрунтування перспектив розвитку означеної галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Головним завданням агропродовольчої сфери як провідного сектора економіки України є забезпечення продовольчої безпеки держави на рівні, що забезпечує потреби населення в продуктах харчування не менше 80% від раціональних норм споживання за рахунок власного виробництва, та ефективного використання експортних можливостей збуту залишків продовольства. В сучасному світі Україна відноситься до країн з найнижчим рівнем держав-

ної підтримки умов відтворення у сільському господарстві з розрахунку на 1 га ріллі. Відповідно сільськогосподарські товаровиробники, які є базисом агропродовольчої сфери, переходять на моновиробництво окупної, як правило, експорторієнтованої продукції, руйнуються сівозміни, деградують ґрунти. Значна частина працездатного населення витісняється з сільськогосподарських підприємств в особисті селянські господарства. Посилюються безробіття та міграційні процеси. За межею бідності перебуває 17,1% сільських домогосподарств, частка селян із доходами, нижче прожиткового мінімуму, складає 42,7%. Рівень оплати праці у сільському господарстві на 40% нижчий середнього по економіці. У 14 тис. сільських населених пунктів (49%) відсутні будь-які виробничо-управлінські підрозділи. Інвестиції на розвиток соціальної сфери села становлять лише 7,6 млрд грн./рік, що набагато нижче потреби в них. Такий стан приховує в собі надзвичайно велику соціальну небезпеку. Руйнуються традиційні життєві устої та цінності, безробіття та бідність стають спадковими [1].

Призупинення негативних руйнівних процесів можливе лише за умови ефективно функціонуючого та соціально орієнтованого сільського господарства, яке забезпечує зайнятість більшості сільських жителів і є основним джерелом їх доходів та надходжень в місцеві бюджети.

Досліджуючи сучасний стан агропродовольчої сфери можемо відмітити, що офіційна статистика окремо досліджує сільське господарство і окремо харчову промисловість серед інших промислових галузей. Тому аналіз загального стану агропродовольчої сфери є дещо утрудненим. Аналізуючи значення агропродовольчої сфери для національної економіки країни, слід зазначити, що, за Даними державного комітету статистики, в 2010 році частка випуску продукції сільського господарства в загальному обсязі становить 8,2%. В той же час виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів займає

Таблиця 1. Індекси продукції агропродовольчої сфери за видами діяльності

Роки	Сільськогосподарське виробництво	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів
2005 р.	100,1	113,3
2006 р.	102,5	110,0
2007 р.	93,5	107,5
2008 р.	117,1	97,9
2009 р.	98,2	94,0
2010 р.	98,5	103,2

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г.Осауленка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С. 107—143.

18,1% в обсязі реалізованої промислової продукції за видами діяльності.

Проведені дослідження показують, що сільське господарство як основа агропродовольчої сфери з року в рік знаходиться фактично на межі лише простого відтворення через невідлагоджені міжгалузеві економічні відносини у державі. У 2001—2010 роках середня норма прибутку на вкладений капітал становила у сільському господарстві 1,3%, у промисловості — 8,0%, у банківській сфері — 14,3%. У період фінансової кризи нижча норма прибутку була лише у будівництві. І будівництво зупинилось. Сільськогосподарське ж виробництво зупинити неможливо. Тому за сучасного стану речей село, поступово деградує, виступає донором інших галузей економіки та міст країни — через відтік капіталу з села щорічно вимивається понад 60 млрд грн., що не дозволяє здійснювати техніко-технологічне переоснащення сільського господарства, достойно оплачувати працю людей, відбудувати соціальну сферу села. Сільське господарство і нині залишається переважно збитковим, а обсяги державної підтримки вкрай недостатні для покриття відтоку капіталу з села.

Так, у 2009 році обсяг бюджетної підтримки сільськогосподарських підприємств становив лише 6,1% від обсягу виробленої валової сільськогосподарської продукції, що нижче у 9 разів у порівнянні з 1990 роком (рівень тотожних державних субвенцій в США становить 27%, країнах ЄС — 45%, Японії — 63%) [1].

У процесі реформ в економічній сфері, особливо в сільськогосподарському виробництві, вдалося досягнути деяких зрушень. В останні роки нарощувалась бюджетна підтримка, збільшилися обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в основному до розмірів, що забезпечують потреби населення країни по більшості продуктів харчування на рівні мінімальних норм споживання, зросли обсяги сільськогосподарського експорту в основному за рахунок продукції зернових та олійних культур.

Сільське господарство є однією з основних галузей економіки України, на яку припадає близько 20% загального обсягу валового продукту. У Білорусії та Казахстані, наприклад, цей показник становить 13%, в Росії — майже 7%, в Грузії — більше половини, Вірменії, Киргизстані та Узбе-

кистані — близько третини. Але економічні можливості агропродовольчої сфери України використовуються не повністю. Хоча економічні реформи проводяться послідовно, але вони поки що не забезпечили підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці. За період 2005—2010 років індекси продукції сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості не мають чіткої тенденції (табл. 1).

Стосовно сільськогосподарського виробництва, то в 2005—2006 та 2008 роках відбувся ріст продукції, 2009—2010 роки характеризувався зменшення обсягів виробництва продукції. Дещо по-іншому склалася ситуація в харчовій промисловості — зменшеними обсягами виробництва характеризувалися 2008 та 2009 роки.

За даними Міністра аграрної політики і продовольства України Миколи Присяжнюка, в Україні за перше півріччя 2011 року відмічена позитивна динаміка виробництва сільськогосподарської продукції. У січні-червні забезпечено валової продукції сільського господарства в порівнянні з аналогічним періодом минулого року на 3,2%. Причому обсяги виробництва збільшилися в 22 регіонах України [2]. В 2012 р. Уряд України планує збільшити обсяг сільськогосподарського виробництва на 5,7%. Про це йдеться в проекті державної програми економічного і соціального розвитку України на 2012 рік.

Досліджуючи динаміку обсягів виробництва окремих видів продукції агропродовольчої сфери за період 2010—2005 років, слід відмітити, що за досліджуваний період збільшився обсяг виробництва зернових культур, соняшнику, овочів, плодів та ягід (табл. 2).

Виробництво м'яса (у живій вазі) в Україні за період 2010—2005 років зросло на 28,9 %, яєць на 30,7%, вовни на 31,3%. В той же час обсяги виробництва молока зменшилися на 18,2%. Що стосується продукції харчової промисловості, то порівняно з 2005 роком в 2010 році обсяги виробництва сирів жирних зменшилися на 24,5%, борошна — на 10,6%.

Узагальнюючи проведені дослідження, можемо відмітити деяке поліпшення ситуації в агропродовольчій сфері, але це не означає, що подолані сформовані в процесі трансформаційного спаду негативні тенденції у виробництві сільськогосподарської продукції і у сфері її споживання. Незавершеність інституціональних перетворень, низький рівень технологічного розвитку агропромислового виробництва, зростаюча диференціація прибутків населення представляють серйозні внутрішні загрози продовольчій безпеці країни.

Першочерговим завданням функціонування агропродовольчої сфери економіки є забезпечення продовольчої безпеки країни. Держава повинна звернути увагу на фінансування перспективних технологій і розробку фундаментальних досліджень в сфері агробізнесу. Сутність продовольчої безпеки країни зводиться до здатності держави за-

безпечити населення належним рівнем споживання продовольчих товарів, застосовуючи, разом з агроекономічним потенціалом, всі наявні в державі виробничі, фінансові ресурси, політичні можливості та інші фактори [3, с. 78]. Одним з варіантів забезпечення національної продовольчої безпеки є функціонування економіки держави на основі продовольчого самозабезпечення, хоча він не завжди є ефективним. В умовах низького рівня самозабезпечення безпека підривається тоді, коли країна не в змозі оплатити імпорт необхідних продуктів харчування та знаходиться в стійкій залежності від економічної допомоги з боку інших країн (у вигляді гуманітарної допомоги, кредитів для закупівлі продовольства та ін.).

На сьогоднішній день не втрачає актуальності проблема забезпечення якості продовольчих товарів, які постачаються на вітчизняний споживчий ринок, особливо з огляду на те, що значні території України постраждали від різних техногенних забруднень. Крім того, недостатня вітамінна забезпеченість організму є причиною зниження захисних властивостей організму та інших негативних проявів, що є основою для розвитку і прогресування інших захворювань, пов'язаних з несприятливими умовами. Для профілактики багатьох захворювань, збереження здоров'я та генофонду нації необхідне повноцінне і якісне харчування [4, с. 42].

Характеризуючи ефективність виробництва в агропродовольчій сфері доцільно дослідити динаміку виробництва найважливіших видів продукції в розрахунку на одну особу (табл. 3).

Як бачимо, в країні існують проблеми з забезпеченням досить важливими, з точки зору здорового харчування, видами продукції. Зокрема, майже вповнину зменшилось виробництво яловичини та телятина, хоча в той же час нарощуються обсяги виробництва свинини. Зменшуються обсяги виробництва молока в розрахунку на одну особу, цукрових буряків та цукру. Позитивною тенденцією є зростання обсягів виробництва овочів — на 41,2%, які є важливою компонентою раціонального харчування.

Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів

Таблиця 2. Обсяги виробництва окремих видів продукції агропродовольчої сфери, тис. т

Види продукції	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р.у% до 2005 р.
Зернові – всього	38016	34258	29295	53290	46028	39271	103,3
в т.ч. пшениця	18699	13947	13938	25885	20886	16851	90,1
Соняшник	4706	5324	4174	6526	6364	6772	143,9
Картопля	19462	19467	19102	19545	19666	18705	96,1
Овочі	7295	8058	6835	7965	8341	8122	111,3
Плоди та ягоди	1690	1114	1470	1504	1618	1747	103,4
Виноград	443	301	360	415	469	408	92,1
М'ясо у забійній вазі	1597	1723	1912	1906	1917	2059	128,9
Молоко, млн т	13,7	13,3	12,3	11,8	11,6	11,2	81,8
Яйця, млн шт	13046	14235	14063	14957	15908	17052	130,7
Вовна	3,2	3,3	3,4	3,7	4,1	4,2	131,3
Сири жирні	274	217	246	236	224	207	75,5
Борошно	2944	2696	2908	3030	2734	2632	89,4

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г. Осауленка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С. 114, 157.

імпортного контролю з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення в разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (відсутність валюти, зростання цін, ембарго тощо) [4, с. 61].

Для нарощування обсягів виробництва та підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої сфери необхідно зосередитись на підвищенні рентабельності аграрного виробництва та харчової промисловості. Досліджуючи динаміку рівня рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції за період 2005—2010 років, виявлено, що стабільно прибутковим було виробництво зернових культур, соняшнику, овочів, картоплі, плодів, винограду (таблиця 4). Найбільш

Таблиця 3. Виробництво найважливіших видів продукції агропродовольчої сфери в розрахунку на одну особу, кг

Види продукції	2005 р.	2007 р.	2010 р.	2010 р.у% до 2005 р.
Зернові культури	807	630	856	106,1
Цукрові буряки	328	365	300	91,5
Соняшник	100	90	148	148,0
Картопля	413	411	408	98,8
Овочі	155	147	177	141,2
М'ясо в забійній вазі	33,9	41,1	44,9	132,4
Яловичина і телятина	4,1	4,7	2,4	58,5
Свинина	2,1	4,4	3,8	181,0
Молоко	291,1	263,6	245,2	84,2
Молоко оброблене рідке	18,3	18,6	17,5	95,6
Цукор білий кристалічний	45,4	40,1	39,3	86,6

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г.Осауленка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С. 123, 141.

Таблиця 4. Рівень рентабельності основних видів сільськогосподарської продукції

Види продукції	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Зернові культури	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9
Насіння сояшнику	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7
Цукрові буряки	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7
Овочі відкритого ґрунту	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5
Картопля	17,8	56,2	24,7	7,9	12,9	62,1
Плоди	12,7	33,5	8,5	13,9	16,2	14,9
Виноград	31,7	39,6	33,2	58,8	92,1	91,6
Молоко незбиране	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,9
Велика рогата худоба на м'ясо	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	-32,9	-35,9
Свині на м'ясо	14,9	-9,2	-27,6	0,3	12,1	-7,8
Яйця	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	18,6
Вовна	-72,8	-78,1	-80,6	-74,7	-79,4	-82,2

* Складено та розраховано за даними: Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державний комітет статистики України; за редакцією О.Г.Осаулєнка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2011. — С.148.

прибутковим в 2010 році було виробництво винограду, на другому та третьому місті — насіння сояшнику та картопля.

Складніша ситуація з виробництвом тваринницької продукції. Зокрема, значні збитки отримують аграрії при виробництві великої рогатої худоби, що, звичайно, призводить до скорочення споживання яловичини та телятини. Через великий рівень збитковості немає можливості відродити галузі вівчарства. Позитивні зрушення можна відмітити в птахівництві — рівень рентабельності при виробництві яєць коливається від 9,1 до 23,5%. Дещо нижчі показники рентабельності при виробництві свинини на м'ясо, коливаючись від 0,3 до 14,9%.

За даними експертів, в 2011 році практично у всіх галузях агропродовольчої сфери, за винятком молочної, спостерігається позитивна динаміка щодо збільшення виробництва в натуральних показниках. Водночас було зафіксоване значне зниження рентабельності виробництва аграрної продукції. Наприклад, зерна, кукурудзи, сої, цукрового буряку. З точки зору функціонування економіки хотілося б, щоб Україна поступово відходила від показників результативності, що вимірюються в натуральній величині (гектарах, тоннах) та переходила на вимір ефективності виробництва. Адже саме рентабельність є одним із головних вартісних показників ефективності виробництва, який характеризує рівень віддачі активів і ступінь використання капіталу у виробничому процесі.

За даними А. Ліссітса, рентабельність зернових у 2011 році знизилась порівняно з 2010 роком на 15%, а цукрового буряку — на 10%. Це означає, на його думку, що агровиробники недоотримали кошти, які вони могли б інвестувати під врожай наступного року [5].

ВИСНОВКИ

Досліджуючи сучасний стан агропродовольчої сфери, можна відмітити, що виробничий потенціал потужностей переробних підприємств використовується недостатньо. Водночас погіршується екологічна ситуація в Україні, що зумовлено високим рівнем господарського освоєння земельних ресурсів,

а також надмірним використанням і забрудненням поверхневих прісних водойм і лісових ресурсів. Природно-ресурсний потенціал аграрного виробництва втрачає свої відтворювальні й асиміляційні можливості, що загрожує ресурсо-екологічній безпеці суспільства, а отже, і продовольчій безпеці. Зростання природо-і ресурсомісткості, енергоємності сільськогосподарської продукції і продуктів вітчизняного виробництва, що триває й нині, — це результат нераціонального та екологічно незбалансованого

формування й організації використання ресурсних потенціалів національної та регіональної агропродовольчої сфери, недосконалих та неефективних форм господарювання й управління ними в період здійснення ринкових трансформацій. Реструктуризація агропродовольчої сфери, радикальне вдосконалення його як матеріально-технічної і природобіологічної бази нині відбуваються без урахування екологічних чинників, критеріїв, обмежень, стандартів, а також вимог ресурсо-екологічної безпеки господарської діяльності.

Аналіз досягнень агропродовольчої сфери в розвинених країнах свідчить, що ефективне використання новітніх розробок у сфері агротехніки, біотехнології та агроєкології, всебічна раціоналізація аграрного природокористування зумовили там істотне зниження природо- і фондомісткості, енергоємності агропродовольчої продукції, різке підвищення її конкурентоспроможності. Тобто зазначені напрями діяльності є пріоритетними у розвитку національної агропродовольчої сфери.

Література:

1. Про затвердження Національної доктрини реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 07 вересня 2010. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/page/> — 10697
  2. Присяжнюк М. У І півріччі обсяг виробництва с/г продукції збільшився на 3,2% [Електронний ресурс] / М. Присяжнюк. — Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2011/07/20/245749>
  3. Добросоцький В. Основные направления регулирования продовольственного рынка / В. Добросоцький // Экономист. — 2000. — № 3. — С. 78—81.
  4. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Шлемко, І. Білько. — К.: НІСД, 1997. — 144 с.
  5. Ліссітса А. Україні необхідно підвищити рентабельність аграрного виробництва [Електронний ресурс] / А. Ліссітса. — Режим доступу: <http://agronews.in.ua/node/1940>
- Стаття надійшла до редакції 07.05.2012 р.